

**Světová politika
ve 20. století
(II.)**

Vladimír Nálevka

NAKLADATELSTVÍ ALEŠ SKŘIVAN ml.
Praha 2000

mandát Jihoafrické republiky (JAR) nad Jihozápadní Afrikou, ale vláda v Kapuském Městě toto rozhodnutí nerespektovala. OSN poté souhlasilo s přejmenováním sporného území na Namibii a v prosinci 1973 uznalo SWAPO za jediného legitimního reprezentanta tamního emancipačního hnutí. Dne 29. září 1978 Rada bezpečnosti OSN schválila rezoluci č. 435, která požadovala ukončení vlády JAR nad Namibií, předání moci jejímu lidu a vypsaní svobodných voleb. Ozbrojené boje však trvaly do prosince 1988, kdy byl podepsán ženevský mírový protokol (součástí dohod byl i odsun kubánských jednotek z Namibie). Poté se konaly pod mezinárodním dohledem volby, ve kterých zvíťázila SWAPO. V únoru 1990 byla přijata relativně demokratická ústava a v březnu se Namibie stala samostatnou republikou. Jejím prezidentem byl zvolen vůdce SWAPO Sam Nujoma (1929–). Tyto události nemohly nepůsobit na vládnoucí režim v Jihoafrické republice. Předseda vlády a od roku 1984 prezident Pieter Willem Botha (1916–) se pokusil o uvolnění apartheidu, ale střetl se s prudkým nesouhlasem jak blýčích osadníků, tak politické reprezentace ANC. V atmosféře oboustranného násilí prezident Botha v srpnu 1989 rezignoval a jeho nástupcem byl zvolen Frederik W. de Klerk (1936–), jehož uvážlivé reformy otevřely cestu k rasovému zrovnoprávnění. Vítězem prvních multirasových voleb v dubnu 1994 se stal Africký národní kongres, který získal 62,7 % hlasů. Národní strana obdržela 20,4 % a pro zuluskou stranu Inkhata se vyslovilo 10,5 % voličů. Prezidentem byl zvolen Nelson Mandela, kterého v červnu 1999 vystřídal Thabo Mvuyelwa Mbeki (1942–). Kategorickým imperativem budoucího vývoje Jihoafrické republiky je udržení rasového míru a tolerance, neboť pouze vzájemný respekt obou etnik je zárukou občanského a hospodářského rozvoje. V opačném případě se otevírá cesta do pekel.

VIII. Mocenské hry Leonida Iljiče Brežněva

Politický čas Nikity Sergejeviče Chruščova se naplnil v říjnu 1964. Více než deset let stál v čele Sovětského svazu. Náležel nejen k úzkému kruhu poválečných spolupracovníků státnoucího J. V. Stalina, ale i k odpovědným organizátorům velkého teroru na Ukrajině v roce 1938. Přesto se odhodlal na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956 pootevřít Pandořinu skříňku dosud utajovaných zločinů totalitního systému, a po všechna následující léta musel vzdorovat útokům dik-tátorových dědiců. Pokoušel se o reformu politického a hospodářského mechanismu sovětského státu, ale výsledky jeho úsilí byly velmi rozporné. Odstranil stále existující znevolnění rolníků, aniž by jim poskytl prostor pro individuální hospodářskou aktivitu. Od samého počátku byla utopie Chruščovova představa o předstížení americké zemědělské produkce. V průmyslu a na-dále trvala převaha zbrojní výroby a požadavky spotřebitelského trhu byly sou-stavně opomíjeny. Sovětský svaz sice úspěšně dobýval vesmír – sputnik byl vynesen na oběžnou dráhu v roce 1957 a major Gagarin obletěl naši planetu v dubnu 1961 – ale na druhé straně podcenil rozvoj nových technologií a ná-stup počítačů. Chruščov se slovně distancoval od „stalinského socialismu“, nicméně neváhal použít síly proti stávkujícím dělníkům v Novocerckassku. Nikdy nepochopil principy občanské společnosti, demokratické vlády a důle-žitost lidských práv. V zahraniční politice se orientoval na posílení sovětských pozic ve třetím světě a v tomto směru zaznamenal úspěch na Blízkém východě, v Indii a v Jihovýchodní Asii. Riskoval v berlínské otázce a rozmišlením jaderných raket na Kubě vyvolal nebezpečnou mezinárodně-politickou krizi. Samostatnou kapitolu představovaly vyhrocené sovětsko-čínské vztahy. Pe-king kritizoval destalinizační proces a nesouhlasil ani s teorií o „mírovém sou-žití dvou protikladných společenských systémů“. Chruščovova nová kampaň proti Stalinovi, která vyvrcholila na XXII. sjezdu KSSS v roce 1961, byla mj. ovlivněna i sovětsko-čínským antagonismem. Na tomto vrcholném stranickém shromáždění se také hovořilo o blízké perspektivě komunistické společnosti hojnosti, ale již o rok později se objevily první příznaky vleklé zásobovací krize. Běžným jevem se staly fronty na mléko a chleba, musely být zvýšeny ceny masa, vzrůstal dovoz obilí ze zahraničí. Příčiny tohoto stavu byly hledá-ny mimo systém a byly většinou i subjektivně vysvětlovány jako neschopnost nižších článků politicko-hospodářského aparátu. Situaci zhoršily i Chruščovovy nekompetentní zásahy, které roztačely kolotoč často absurdních administrativ-ních změn. Chaotický pohyb v bludném kruhu direktivní ekonomiky a centrál-ního plánu však ohrozil stabilitu nomenklaturních kádřů a znásobil jejich averzi

vůči prvnímu tajemníkovi ÚV KSSS. Rozdělení stranických orgánů podle výrobního procesu na průmyslové a zemědělské bylo již otevřeně charakterizováno jako „útok na vedoucí roli strany“, zvláště když bylo doprovázáno nesmělymi pokusy o omezení nomenklaturních privilegií. Obecné nespokojenosti mocenského aparátu s osobností N. S. Chruščova, jehož tvůrčí potenciál byl již zřejmě vyčerpán, využíla skupina ambiciózních stranických a státních představitelů k poměrně rozsáhlé politické konspiraci. Cílem spiknutí byla změna ve vedení Sovětského svazu.

Chruščovův pád

Ještě v dubnu 1964 organizoval M. A. Suslov byzantské oslavy Chruščovových sedmdesátin. V oslavném projevu hovořil o jeho moudrosti, prozíravosti a státnickém umu. Souběžně se však již podílel na vzniku skryté opoziční skupiny, jejíž jádro dále tvořili tajemník ÚV KSSS A. Šelepín, předseda prezidia Nejvyššího sovětu Ruské federace N. Ignatov, předseda KGB V. Semičastnyj a velitel raketových vojsk maršál S. Biriuzov. L. I. Brežněv, A. N. Kossygin a maršál R. Malinovskij o existenci této konspirace věděli, ale až do léta 1964 se příprav Chruščovova sesazení aktivně nezúčastnili. Klíčovým mužem spiknutí byl silně citlivostivý Alexandr Šelepín, jehož nikterak neskrývanou snahou bylo usednout do křesla prvního tajemníka ÚV KSSS. Ostatní členové opoziční skupiny se však „železného Šurika“ příliš báli a tak patrně ze Suslovovy iniciativy byl do této funkce předběžně nominován Leonid Iljič Brežněv (1906–1982).

Osmapadesátiletý předseda Nejvyššího sovětu SSSR náležel ke generaci komсомolců 30. let, kteří po velkých čistkách pronikali do vedoucích státních a stranických funkcí. Nedostatečně vzděláni a zcela izolováni od vnějšího světa, chápali sovětský systém jako nejlepší z možných společenských modelů. Samozřejmě byl i naprosto nekritický vztah ke Stalinovi. Leonid Iljič získal první stranické zkušenosti na Ukrajině, za války byl politickým komisařem v armádě a první mírové dny přivítal v Československu. Vrátil se na Ukrajinu, kde postupoval ve funkcích, a od XIX. sjezdu KSSS v roce 1952 byl členem Ústředního výboru. Z vedení stranických organizací Moldavska a Kazachstánu byl Chruščovem povolán do Moskvy, kde se stal tajemníkem ÚV a posléze i formální hlavou státu. Na rozdíl od vznětlivého a nevypočítatelného prvního tajemníka měl Brežněv pověst laskavého a uvážlivého člověka.

Začátkem října 1964 byl L. I. Brežněv na oficiální návštěvě v NDR. Do Moskvy se vrátil předčasně a organizoval přípravu mimořádného plenárního zasedání ÚV KSSS. Zajistili si podporu stranického aparátu v jednotlivých

svazových republikách. Ráno 13. října telefonoval Chruščovovi, který byl na dovolené v černomořském letovisku Picunda, a požádal ho o návrat do hlavního města. Až z tohoto telefonátu se překvapený Nikita Sergejevič dozvěděl o svolání stranického pléna. Při mezipřistání v Kyjevě zařídil V. Semičastnyj výměnu Chruščovovy ochranky a po příletu do Moskvy ho osobně odvezl do Kremle, kde v Brežněvově pracovně zasedalo rozšířené předsednictvo ÚV KSSS. Tam bylo N. S. Chruščovovi ultimativně oznámeno odvolání ze všech funkcí. Ještě se pokusil o obranu, ale poté co se proti němu postavil i A. I. Mikojan, rezignoval a podepsal abdikáční listinu. Následujícího pléna se již nezúčastnil. Obžalobu přednesl Suslov a po minimální diskusi byly jednomyslně schváleny návržené změny – L. I. Brežněv byl „zvolen“ prvním tajemníkem ÚV KSSS, A. N. Kossygin (1904–1980) se stal předsedou vlády a A. I. Mikojan předsedou prezidia Nejvyššího sovětu. Lidu bylo 15. října oznámeno, že Chruščov podal demisi „ze zdravotních důvodů a pro pokročilý věk“. Téhož dne navštívil Nikitu Sergejeviče v jeho bytě A. I. Mikojan a z pověření předsednictva nekdějšího „drahého přítele“ věcně informoval, že mu byl vyměřen zvláštní důchod, dána k dispozici státní vila na Leninských horách a chata v podmoskevské oblasti. Samozřejmě byl i diskretně dohled KGB.

Nový první tajemník ÚV KSSS neměl lehkou pozici. Většina členů předsednictva pokládala jeho volbu za přechodné řešení a zejména Šelepín, Podgornyj a Suslov se nezdávali svých nadějí. Brežněv pokládal za spolehlivý způsob upevnění moci – vedle hledání spojenečů ve všech vrstvách nomenklatury – ostrou kritiku Chruščovova „voluntarismu a byrokratického přístupu k řízení národního hospodářství“. Na jarním plénu Ústředního výboru v roce 1965 podal chmurný obraz sovětského zemědělství, přislíbil mj. i obnovení zahanmenkového hospodářství a zavedení vyšších výkupních cen. Podzimní zasedání stranického fóra vytvořilo prostor pro odvážnou ekonomickou reformu, která byla orientována na přednostní rozvoj spotřebního průmyslu, přičemž dosavadní direktivní mechanismus řízení a plánování měl být obhacen o kritéria tržního systému. Později se ukázalo, že tento „národohospodářský kompromis“ ztroskotal mj. i na bariéře nesouhlasu konzervativních sil a nedostatku politické vůle k jeho prosazení, ale v polovině 60. let vzbudil určitou naději. Přinejmenším přispěl ke stabilizaci Brežněvova postavení ve stranické špičce. Katalyzátorem dalšího vývoje v rozložení sil sovětské mocenské elity se stala čínská otázka. Šelepín a Kossygin byli pro okamžité obnovení „tradčního přátelství“ s Pekingem, kdežto Andropov a Mikojan odmítali jakékoli kompromisy. Brežněv prozatím oscilloval mezi oběma stanovisky. Čou En-lajova sondážní návštěva Moskvy krátce po Chruščovově pádu skončila fiaskem, když zcela opilý ministr obrany maršál Malinovskij veřejně urazil Mao Ce-tunga.

Ztroskotal i Kosyginův pokus o smír v únoru 1965. Kulturní revoluce poté razantně ukončila snahu části moskevského vedení o „překonání tragického ne-dorozumění“. Ozbrojené pohraniční konflikty, které gradovaly od roku 1967, vedly do sovětsko-čínského vztahu nový rozměr a odrazilily se i v Brežněvově příkladu k odporům pekingského režimu.

XXIII. sjezd KSSS v roce 1966 potvrdil Leonida Iljiče v nově definované funkci generálního tajemníka strany a někdejší organizátoři protichruščovovské konspirace začali postupně ztrácet politický vliv. Příliš snadnou změnou loajality byli nebezpeční i pro následníka trůnu, Alexandr Šelepin, který požadoval nejen přehodnocení kritického odsudku J. V. Stalina, ale i návrat k jeho způsobu vlády, ztratili podporu armády i KGB a svůj zápas s Brežněvem prohrál. Vladimír Semičasťnyj byl jmenován bezvýznamným náměstkem ukrajinského premiéra a mnozí další aktéři říjnového převratu byli uklizeni na hodně vzdálené diplomatické mise. S doktrinářským Suslovem Brežněv uzavřel oboustranně výhodný modus vivendi.

Nové vedení se také se sovětskou veřejností dohodlo na specifické „společenské smlouvě“, jejíž podstatou byla zásada, „vy nás necháte v klidu vládnout a my vám dáme, co můžeme“. Součástí dohody bylo i úsilí o zabezpečení základních sociálních jistot obyvatelstva a minimalizace politického teroru. Druhým zásadním rysem této doby byla snaha o stabilizaci vedoucích kádrů. Brežněv vytvořil systém mimořádných výhod pro stranickou a státní elitu, ve svazových republikách inicioval vznik novodobých úředních knižeců, kdy relativně rozsáhlá autonomní práva jejich vládců byla honorována naprostou loajalitou vůči Kremli. Skutečná moc byla však i nadále v rukou uzavřené oligarchické skupiny, jejíž jádro tvořili Brežněv, Gromyko, Ustinov, Andropov a Suslov. Dosažený konsensus s armádou přinesl podporu všem druhům ozbrojených sil. Ve vztahu k satelitům se Brežněv orientoval na umírněné reprezentanty tamních mocenských elit, které kontroloval prostřednictvím bohaté rozvětvených struktur KGB. Nové vedení Sovětského svazu bylo také – na rozdíl od časti N. S. Chruščova – mnohem opatrnější při zvažování svých možností ve světovém dění. Programově se soustředilo na upevnění vnitřních vazeb sovětského bloku a v tomto ohledu se pokusilo pacifikovat rumunské desintegrční aktivity ve Varšavské smlouvě a v RVHP.

Pokusy o reformu Varšavské smlouvy

V roce 1965 slavila Varšavská smlouva desáté výročí své existence. Pokud existovaly mezi jejími signatáři určité iluze o rovnoprávném postavení členských států koalice, byly následujícím vývojem rychle rozplyteny. Vrcholnou

instancí paktu byl sovětský generální štáb a na této skutečnosti nic nezměnila moskevská deklarace z 30. října 1956 o nových vztazích mezi SSSR a jeho spojenci, která byla zveřejněna v čase polské a maďarské krize. Politický poradní výbor i nadále pouze přijímal rozhodnutí předsednictva ÚV KSSS a často byl postaven před již hotové závěry. Po Chruščovově pádu se objevily první pokusy o reformu dosavadní organizace Varšavské smlouvy. V tomto směru se angažovalo především Rumunsko, v jehož politické orientaci se po nástupu Ceaușesku vedení v roce 1965 projevila výrazná protisovětská orientace. Bukurešť například vyzvala obě supervelmoci k rozpuštění vojenských bloků a vyjádřila pochybnosti o účelnosti přítomnosti sovětských vojsk – s výjimkou NDR – na území členských států smlouvy.

Začátkem roku 1966 obdržela vedení komunistických stran aliance Brežněvův dopis s návrhy na změnu. Zcela nově měly být definovány pravomoci Politického poradního výboru a vytvořeny integrované orgány velení, včetně společného štábu složeného ze zástupců všech koaličních armád. V praxi se ovšem jednalo o ustavení nadstátních institucí, které by byly nejen mnohem operativnější než dosavadní veliteliské a štábní struktury, ale i nezávislejší na politickém vedení jednotlivých členských států smlouvy. O Brežněvových návrzích jednali náčelníci generálních štábů v únoru 1966. Proti vyššímu stupni integrace vystoupili opět Rumuni, kteří argumentovali ohrožením principu státní suverenity. Poukazovali mj. na dosavadní zkušenosti z postupu Sovětského svazu a velení Varšavské smlouvy v berlínské a karibské krizi. Rumunské výhrady nebyly původně akceptovány, ale Moskva měla přirozeně zájem na kompromisu, kterého bylo posléze dosaženo na schůzce ministrů obrany na konci května 1966. K diskutovanému návrhu Statutu a struktury velení Spojených ozbrojených sil byla přijata příloha s rumunským stanoviskem, které akcentovalo zásadní vliv Bukurešti na rozhodování o nasazení rumunských ozbrojených sil. Nicméně spor pokračoval na zasedání Politického poradního výboru v červenci téhož roku, kdy Nicolae Ceaușescu (1918–1989) se netajil svou kritiku určující role Politického poradního výboru, neboť „základní autoritou pro ozbrojené síly členských zemí paktu mají být i nadále jejich jednotlivé komunistické strany a vlády“. Otázka pravomoci Politického poradního výboru byla nakonec stažena z programu jednání a československý prezident Antonín Novotný (1904–1975) otevřeně hovořil o nacionalistické orientaci rumunského vedení a jeho „důsledném až přecitlivělém postoji v otázce rovnoprávnosti a suverenity.“ Demonstrací neshlasu s dosavadní politikou a vojenskou koncepcí Varšavské smlouvy bylo i okázalé snížení stavu rumunských ozbrojených sil v roce 1966.

Problém míry vydáje na armádu a otázka jejího početního stavu byly mj. stálým předmětem diskusí i mezi Prahou a Moskvou. Mobilizační plány, které

byly v základních obrysech zpracovávány sovětským generálním štábem, přičemž možností československé ekonomiky. Mírový stav československé armády v polovině 60. let činil zhruba 150 000 mužů, a to již bylo na pokraji hospodářské únosnosti. Sověti však požadovali, aby za mobilizace bylo povoláno do zbraně přibližně 8 až 10 % mužské populace, což znamenalo postavení téměř milionové válečné armády. Jenom příprava nutných rezerv pro tyto počty vyžadovala astronomické finanční částky. Peněžní limity na zbrojení československa v letech 1960 až 1965 se pohybovaly kolem 30 miliard korun, přičemž Ministerstvo národní obrany nárokovalo téměř 35 miliard, a to bez nákladů na budování protiraketové obrany, které byly vedeny na zvláštním účtu. Československé návrhy na částečné snížení těchto výdajů byly Sponjenným velením soustavně odmítány. V této souvislosti například maršál Andrej Grečko (1903–1976) vetoval v roce 1965 návrh ministra obrany generála Bohumila Lomského na zrušení tří leteckých pluků. Antonín Novotný při jednání s velitelem Varšavské smlouvy maršálem Ivanem Jakubovským dne 4. září 1967 podpořil myšlenku „zpomalení růstu vojenského potenciálu“, ale sovětská strana spojila tuto otázku s problémem zásadní změny operačního úkolu československé armády, a tedy i celkové strategie armád Varšavské smlouvy. Celá kauza únosnosti ekonomických výdajů na zbrojení byla tak odsunuta a po srpnu 1968 zcela opuštěna.

Válečný scénář Sponjenného velení byl založen na dvou hlavních směrech předpokládaného pozemního útoku. Severní strategická osa směřovala do Pořtůň a přes státy Beneluxu k průlivu La Manche. Jademé údey měly paralyzovat severoněmecké přístavy. Ofenzivní hrot tvořily sovětské jednotky dislokované na území NDR (2. gardová tanková armáda, 8. gardová armáda a 3. útočná armáda), východoněmecké a polské divize. Jižní postupová osa vycházela z Maďarska a přes Rakousko směřovala k Mnichovu a Frankfurtu nad Mohanem, přičemž izolovala Itálii a seskupení NATO ve Středomoří. Také na tomto směru měly útočící sovětské a maďarské divize projít pásmem jaderných výbuchů v severním Hesensku a ve východním Bavorsku. Československo předstávalo geostategický prostor mezi oběma ofenzivními směry a jeho armáda v síle patnácti až dvaceti divizí měla vést útočnou operaci přes šumavské hřebeny na pravém křídle jižního uskupení. Jejím cílem byla německo-francouzská hranice na Rýnu, přičemž bylo zřejmé, že při svém tažení západním Německem bude z velké části zničena. Až v druhé fázi operace měli být přeživší českoslovenští vojáci vyřídění druhosledovými jednotkami sovětské armády, postupujícími s časovým odstupem 70 hodin z Ukrajiny. Proto také byla ČSLA začleněna jako celek do sil Varšavské smlouvy a – přes snahu československého generálního štábu – nedisponovala vyčleněnými kontingenty

pro teritoriální obranu. Zadanému úkolu odpovídala i dislokace jednotlivých armádních svazků. V západní části Československa bylo rozmístěno 5 motorstřeleckých a 4 tankové divize, kdežto na území Slovenska byla v roce 1966 – vedle množství školních, výloých a rámcových útvarů – pouze jedna bojová tanková divize.

Po vzniku spojenecké koalice bylo Československo jedinou signatářskou zemí, na jejímž teritoriu nebyly – až na malé a přísně zakonspirované zpravodajské a spojovací jednotky na západoněmecké hranici – rozmístěny útvary sovětské armády. Moskva také v diskusích o československém podílu na celkovém složení aliančních sil argumentovala absencí svých divizí v ČSSR a byla ochotna souhlasit s nižším procentem československé účasti ve Varšavské smlouvě, pokud ovšem bude Praha souhlasit s mírovou dislokací sovětských ozbrojených sil v českomoravském operačním prostoru. S tímto řešením československé vedení nesouhlasilo a tak i tuto otázku vyřešil až srpen 1968. Ostatně jedním z argumentů sovětské vojenské elity pro zásah vůči Pražskému jaru byl právě i tento strategický aspekt. Požadavek na rozmístění prvosledových sovětských jednotek v ČSSR souvisel s novou vojenskou doktrínou Varšavské smlouvy, která měla jednoznačně ofenzivní charakter a předpokládala vedení útočných operací konvenčními silami pod záštitou nukleárních údertů.

V jednom však musela československá vláda ustoupit, a to v otázce přítomnosti jaderných zbraní na svém území. Od vzniku Varšavské smlouvy a zvláště od přezbrojení v letech 1958 až 1960, byla československá armáda cvičena pro podmínky jaderné války, ale nukleární zbraně nikdy nevlastnila. S vývojem taktických jaderných prostředků, které mohly být nasazeny na úrovni divizí a pluků, se samozřejmě diskutovalo i o jejich použití spojeneckými silami. Původně sice Moskva zvažovala možnost tzv. vyztužení „bratrských“ svazků sovětskými speciálními jednotkami, ale nakonec rozhodla předat nosiče taktických jaderných zbraní do spojeneckých rukou. Začátkem 60. let armády NDR, Polska a ČSSR sice obdržely rakety typu Luna-7, v kódu NATO Frog, ale Sověti se i nadále nemínili vzdát svého jaderného monopolu v mírovém čase. Dilema prvního dne války, kdy taktické nukleární zbraně měly být již kompleťovány, vyřešili smlouvami o vybudování jaderných depotů na teritoriu východního Německa, Polska a Československa. S Prahou byla předběžná jednání zahájena již na jaře 1961, ale vlastní dohoda byla podepsána ministery Mařinovským a Lomským až 15. prosince 1965. Na základě této smlouvy byla na území ČSSR vybudována tři jaderná skladiště – jedno bylo například v Bělé pod Bezdězem – která byla pod výlučnou kontrolou sovětské armády. Vrcholně utajené depoty byly i po roce 1968 mimo kompetenci Střední skupiny vojsk a podléhaly pouze generálnímu štábu v Moskvě. Budování těchto arzenálů

jaderných hlavíc bylo přirozené v rozporu s původními návrhy Varšavské smlouvy na uzavření dohody o vyloučení nukleárních zbraní z výzbroje ozbrojených sil umístěných na území NDR a SRN z ledna 1956, či s pozdějším Rarpackého plánem na vytvoření bezjaderného pásma ve Střední Evropě.

Pražské jaro roku 1968

Československo se sice v roce 1960 oficiálně stalo socialistickým státem, ale k naplnění původních dělnických ideálů mělo daleko. Trvalý vzestup ekonomických obtíží nedokázaly zastavit ani čemné pokusy o dílčí hospodářské reformy. Špatně zásobovaný vnitřní trh násobil pocity obecné nespokojenosti a vedoucí mocenské postavení pražské stranické a státní nomenklatury vyvolávalo napětí na Slovensku. V rámci Chruščovova destalinizačního procesu musela i KSSČ alespoň částečně přiznat své zločiny z padesátých let. Činila tak s krajní neochotou a Státní bezpečnost neustále spřádala nové sítě údajných nepřátelských aktivit. K výraznému posunu však došlo v intelektuální a kulturní sféře, která se již v mnoha ohledech dokázala uvolnit ze sevření neostalinových dogmat. Duchovní klima poloviny 60. let utvářela pražská divadla malých forem, filmy tzv. nové vlny, literární časopisy a čtená umělecké díla, která se již programově rozešla s principy „socialistického realismu“, podle nichž měli tvůrci oslavovat a opimisticky – a pod bdělým dohledem strany – ztvárňovat život v socialismu.

Nahromaděné a neřešené problémy ve všech oblastech života české a slovenské společnosti vyvolaly krizi mocenské špičky, v níž vznikla opozice vůči stranickému vedení prvního tajemníka ÚV KSSČ a prezidenta republiky Antonína Novotného. Specifickou roli v tomto sířtu vládnoucích oligarchů sehrála národnostní otázka, kdy braislavská kritika stranického centralismu byla Prahou kvalifikována jako projev „buržoazního nacionalismu“. Politickou roznětkou výbušného sledu událostí se stal sjezd spisovatelů v červnu 1967. Kritické hlasy na adresu KSSČ zpochybnily oprávněnost její vedoucí role ve společnosti. V říjnu demonstrovávali v hlavním městě vysokoškolsí studenti. Jejich projevy nesouhlasu se pohybovaly od oprávněné nespokojenosti se sociálním zázemím na kolejích až k živelnému odmítání existujícího marnasmu stranicko-politického systému. V prosinci začal ÚV KSSČ jednat o výměně stranické špičky. Novotný požádal o pomoc Moskvu, ale i Brežněv pochopil nutnost změny. Neměl však důvěru v hlavní odpůrce prvního tajemníka, tj. Oldřicha Černíka (1921–1995) a Jiřiho Hendrycha (1913–1979). Při své třídenní pražské návštěvě však varoval před rozkolmem ve vedení strany, který by mohl vést k „nekontrolovatelnému vývoji“. Volba nakonec padla na

nevýrazného Alexandra Dubčeka (1921–1992), dosavadního představitel slovenských komunistů.

V lednu 1968 se A. Dubček stal prvním tajemníkem ÚV KSSČ, v březnu odstoupil A. Novotný i z funkce prezidenta republiky a jeho nástupcem byl zvolen generál Ludvík Svoboda (1895–1979). Reformní komunisté využili krátkého času mocenského bezvládní a pokusili se o uvolnění režimu. Byli to především Ota Šik, Josef Smrkovský a Zdeněk Mlýnář. Proměny se sice týkaly stranického dění, ale odmítnutí neostalinské totalitivy rezonovalo v celé populaci. Akční program KSSČ z dubna 1968 předpokládal celkovou demokratickou stávajícího politického mechanismu. Veřejnost se do značné míry ztotožnila s myšlenkou socialismu s lidskou tváří a nepostřehla, že i nadále trvá vedoucí role komunistické strany a ani tvůrci tzv. obrodného procesu nejsou ochotni diskutovat o základní mocenské změně, tj. o obnovení pluralitní občanské společnosti. Nebezpečným jevem byly rozdíly v žebříčku hodnot mezi Čechy a Slováky. Zatímco v Českých zemích byly na prvním místě obecné myšlenky svobody člověka a lidských práv, na Slovensku se vzedmula nacionální vlna se základním požadavkem federalizace státu.

Mohutný společenský pohyb byl přijímán mnohými členy KSSČ s krajním odporem, který vyvrcholil po publikaci výzvy „2000 slov k dělníkům, rolníkům, vědcům, umělcům a každému“. Její autor, spisovatel a novinář Ludvík Vaculík, požadoval co nejrychlejší směřování ke skutečné demokracii. Neostalinská skupina ve vedení KSSČ, představovaná především Aloisem Hrdrou (1921–1990), Drahomírem Kolděrem (1925–1972) a Váslavem Biliákem (1917–), již od května varovala Kremli před nebezpečným vývojem v Československu. Moskva byla ostatně již krátce po lednovém plénu ÚV KSSČ upozorněna Vladyslavem Gomuľkou na nebezpečí „recidivy revizionismu“ v Praze a v sovětském plénu byru inicioval 21. března 1968 vůdčí představitel běloruské KS Kyril Mazurov první rozpravu o možném vojenském zásahu v Československu. Ministr obrany maršál Grečko 8. dubna podepsal rozkaz o zahájení předběžných příprav k eventuální intervenci.

Sovětské představitelé pozorně sledovali vývoj událostí a dobře si uvědomovali možné následky oslabení moci KSSČ, tj. především ztráty vlastní vojensko-politické kontroly středoevropského prostoru. Poměrně dlouho se však neshodovali v názorech na řešení „československé krize“. Okamžitý vojenský zásah požadovali A. N. Kosygin, A. Grečko, N. Podgornyj (1903–1983), P. Šelest a K. Mazurov, kteří nalezli aktivního spojence ve východoněmeckém W. Ulbrichovi. Politickému řešení dával přednost L. I. Brežněv, který věřil, že se mu podaří přesvědčit tvárného A. Dubčeka o potřebě podpory tzv. zdravých sil a přivést ho k rozchodu s reformním křídlem strany. Tuto orientaci zastával

i János Kadár. Na schůzce nového vedení KSČ s prokonzuly bratrských stran v Drážďanech (23.–24. března 1968) vystoupil s ostrou až hysterickou kritikou Prahy Gomulka, který byl evidentně frustrován nedávnými studentskými nepokoji v Polsku. Předně působila obava z dominantního efektu, tj. z postupné demontáže sovětského bloku. „Ztratíme-li Československo, nemůžeme vyložit ani ztrátu dalších zemí jako Maďarsko a NDR.“ Obdobná nota zazněla i na dubnovém mimořádném plénu ÚV KSSS. Nicméně první reakce Moskvy na Akční program KSČ byla relativně mírná. Rozhodl však tlak vojenské elity, která tvrdě vyžadovala „obnovení pořádku“. Brežněv byl s tímto stanoviskem konfrontován na zasedání Rady obrany státu dne 6. května a již na následující schůzi politického byra vystoupil s návrhem na uspořádání rozsáhlého cvičení ozbrojených sil Varšavské smlouvy na československém území. Vojenské máněvy měly podpořit tamní prosovětskou nomenklaturu a zastrážit českou a slovenskou veřejnost. Řečeno pozdějšími slovy velvyslance Stepana Červoněnka: „V rostoucím napětí jsme chtěli dát najevo, že se při obraně zájmů Varšavské smlouvy nezastavíme před ničím.“ Na tajně Brežněvově schůzce s Gomulkou, Ulbrichem, Živkovem a Kádárem dne 8. května však maďarský představitel stále oponoval silovému řešení.

Dubčekovo vedení KSČ se příliš neorientovalo v rozložení sil mocenského establishmentu sovětského uskupení a nevyužilo všechny možnosti odporu, které v rámci systému ještě mělo. Na sklomku května částečně ustoupilo většímu tlaku, ale i nadále pokračovalo v reformním kursu. Kosyginova průzkumná mise nepotvrdila předpokládanou stabilitu a vliv tzv. zdravotního jádra strany a naopak musela konstatovat politickou shodu mezi velkou většinou československé veřejnosti a vládnoucím triumvirátem Dubčeka, Svobody a ministerského předsedy Černíka.

Vztahy mezi Prahou a jejím spojencem se vyhroutil v polovině července 1968, kdy vedení KSČ odmítlo účast na summitu v polském hlavním městě. Dopis tzv. varšavské pětky – Rumunsko se těchto rituálních hrátek programově neúčastnilo – měl ultimativní tón a bylo v něm nejen konstatováno překročení míry „bratrské“ tolerance vůči reformnímu úsilí, ale byla zde snad poprvé formulována i Brežněvova doktrína společné obrany socialismu. „Bud vedení KSČ najde v sobě odvahu revidovat své názory a přijme rozhodná opatření a rozdílí reakci, nebo se osud Československa bude řešit naprosto jinými prostředky a silami.“ ÚV KSČ v atmosféře vzdemuté vlny národní euforie odmítnul argumentaci varšavského dopisu. Zůstává ovšem otevřenou otázkou, zda demonstrační gesto bojkotu vrcholné schůzky v polské metropoli bylo tím nejlepším řešením existující krize. Možnost společného postupu s Maďary proti ještěřábům zřejmě nebyla předem ztracenou záležitostí.

S novou iniciativou vystoupila na začátku třetí červencové dekády Moskva. Navrhla dvoustanné setkání sovětského politického byra a československého předsednictva na hraničním pomezí v Černé nad Tisou. Vlastní jednání proběhala ve dnech 29. července až 1. srpna 1968 v budově železničářského klubu. Sovětská delegace byla ubytována v obnoveném vlaku a každý večer se přesunovala na své území. Československé předsednictvo ÚV KSČ bylo podpořeno výzvou veřejnosti, kterou v krátkém čase podepsalo přes milion občanů. „Obrodný proces v naší zemi musí být doveden do konce tak, jak to odpovídá zájmům naší společné vlasti a pokrokových sil na všech kontinentech... Autorita strany a pozice socialismu u nás jsou právě dnes nesrovnatelně silnější než kdykoli v minulosti... Potřebujeme demokracii. Klid a čas, abychom byli lepšími socialisty a důslednějšími spojenci než kdykoli dřív... Jsme s vámi, budete s námi.“ Obratně stylizovaný text, jehož autorem byl dramatik Pavel Kohout, byl Sověty přirozeně ignorován. Předmětem jejich skutečného zájmu byl poměr sil v pražském vedení. Brežněv s Kosyginem neustále hledali možné spojení, kteří by jim usnadnili rozložení prozatím jednotné fronty československého odporu. Požadavky sovětské strany byly kategorické – okamžité obnovení vedoucí role komunistické strany, zřádk všech politických organizací „vystupujících proti socialismu“, kádrové změny v politických a státních orgánech, především v předsednictvu ÚV KSČ a v armádě. Kosygin zcela otevřeně zdůraznil aktuálnost revize Varšavské smlouvy ve smyslu přiznání práva Spojenému velení rozmisťovat vojska koalice podle vlastní rozvahy a bez souhlasu příslušné země. Mimořádná schůzka československé delegace v noci z 29. na 30. července Kosyginův projekt odmítla. Druhého dne se Dubčekovi podařilo prosadit změnu v dosavadní sovětské režii jednání a dopolední rozhovory proběhly pouze mezi čtyřiceti vedoucími funkcionáři obou stran. Proti Dubčekovi, Černíkovi, Smrkovskému a Svobodovi zasedli Brežněv, Kosygin, Podgorný a Suslov. Československá předsednictví se postavili proti rozmištění sovětských jednotek na hranici se Spolkovou republikou Německo a odmítli i návrh na svolání nového summitu šesti komunistických stran. Sovětská delegace se dostala do defenzivy a prosadila obnovu jednání v plénu, přičemž spoléhala na podporu „zdravých sil“. Přesto se však rozhovory polybovaly v bludném kruhu nesouhlasných stanovisek – Biljak, Kolder, Rigo, Barbírek a další se stále ještě neodvážili veřejně solidarizovat se Sověty – a jednání uvázlo na československé negaci Brežněvova návrhu na rozšíření dosavadní dvoustanné „nádražní“ schůzky o zástupce NDR, Polska, Bulharska a Maďarska. Přesně v této fázi Leonid Ilijč diplomaticky ochořel a jeho následující setkání s Dubčekem – mezi čtyřma očima a v pyžamu – proběhlo u lůžka nemocného v střešeném prostředí spachto vagónu. Průběh rozhovoru

známe pouze z pozdějších Dubčekových pamětí – oficiální stenogram nebyl pořízen a pokud existuje záznam odposlechu, nebyl dosud publikován. Nicméně je zřejmé, že Brežněv získal „Sašův“ souhlas s konáním požadované multilaterální stranické schůzky, a to vzápětí v hlavním měste Slovenska. Československá strana posléze přijala i konkrétní závazky – převzetí kontroly nad sdělovacími prostředky, zákaz sociální demokracie a dalších politických organizací působících mimo rámec Národní fronty, odstranění Františka Kriegela z předsednictva ÚV KSČ, kádrové změny ve vedení Státní bezpečnosti – a přislíbila je v dohledné době realizovat. Sovětská strana později vždy operovala s tzv. Dubčekovým slovem z Čienmé a pravděpodobně již nikdy nezjistíme do jaké míry byla tato argumentace oprávněná. Bratislavská deklarace z 3. srpna 1968 sice formálně potvrdila výsledky předchozího „vagonového“ jednání, ale navíc obsahovala onu nebezpečnou tezi o obraně socialismu jako společné věci všech socialistických zemí. Reformní komunisté byli uspokojeni určitým zklidněním situace, domnívali se, že tak získali čas pro přípravu důležitěho XIV. sjezdu KSČ a neměli, že Brežněv odjížděl z Bratislavy s tzv. zvacím dopisem, jehož signatáři – A. Indra, D. Kolder, O. Švestka, V. Bilák a A. Kapek – varovali Moskvu před nastupující kontrarevolucí v Československu a žádali o poskytnutí „internacionální pomoci všemi prostředky“. Podle pozdějšího vyjádření sovětského velvyslance v Praze Stěpana V. Červoněnka, byla tato akce víta iniciována Moskvou, která se tímto způsobem snažila otupit předpokládanou kritiku mezinárodního společenství. „Formulace o vojenském zásahu na pozvání byla součástí našeho poselství světu, aby se z československé otázky nestal problém daleko přesahující svůj rámec.“ V následujících dvou týdnech byl A. Dubček pod silným tlakem L. I. Brežněva, který tvrdě vyžadoval splnění závazků z Čienmé a z Bratislavy. Jednání prvního tajemníka ÚV KSČ neodpovídalo vážnosti situace. Na jedné straně se snažil opakovanými sliby politických a kádrových ústupků uklidnit sovětské vedení, na druhé straně již nebyl schopen v domácím prostředí prosadit – byť jen minimální – taktické koncese. Dubčekova politická pasivita ostře kontrastovala se snahou Jánoše Kádára, který se ještě v hodině dvanácté snažil zabránit mocenskému řešení tzv. československé krize. Po sondážní misi v Moskvě se 17. srpna sešel se svým pražským protějškem v Komárně, ale „Saša“, „opravdu nechápal, s jakými lidmi v Kremlu měl co do činění.“ Kádára trináctihodinová schůzka s Dubčkem na břehu Dunaje vyzněla do prázdna a rozšířené plénum ÚV KSSS potvrdilo 19. srpna v podvečer přelichotí rozhodnutí politbyra o vojenském zásahu v Československu. Souběžně byla informována „varšavská čtyřka“, trávající Kádářův odpor byl pacifikován slibem rozsáhlé hospodářské pomoci. Intervence měla být legalizována vznikem tzv. dělnicko-rolnické

vlády, jejíž ustavení Červoněnko předběžně konzultoval s Vasillem Bilákem a Aloisem Indrou.

V noci na středu 21. srpna 1968 překročila vojska Varšavské smlouvy československé hranice a 7. gardová výsadková divize sovětské armády přistála na ruzyňském letišti. Suverenity spojenecké země byla porušena tím nejhrubějším způsobem. Interventi přes dříve poříze obsadili většímu předem určených cílů na území okupovaného státu – s pomocí ministra národní obrany generála Martina Dzurá paralyzovali bezpečí možného odporu československých ozbrojených sil – ale předpokládané politické záměry masivní invaze zcela ztroskotaly. V Praze od večerních hodin 20. srpna jednalo předsednictvo ÚV KSČ. Před půlnocí seznámil ministerský předseda Oldřich Černík přítomné členy vrcholného stranického gremia se zprávou ministrův vnitra a národní obrany o záhájení rozsáhlé vojenské operace proti ČSSR. Informace vyvolala vzrušenou a chaotickou diskusi a zaskočila i samotné signatáře zvacího dopisu, tj. D. Koldera, V. Biláka, A. Indru a O. Švestku, kterým se do té doby nepodařilo přesvědčit většímu předsednictva o nutné kapitulaci před sovětskými požadavky. Z Dubčekova podnětu připravili tajemníci ÚV KSČ Z. Mlýnář, Č. Císař a V. Slavík návrh prohlášení, které jednoznačně odmítlo agresi varšavské pětky. „Předsednictvo ÚV KSČ považuje tento akt za odporující nejen základním zásadám vztahů mezi socialistickými státy, ale i za popření základních norem mezinárodního práva.“ Prohlášení bylo přijato většinou sedmi hlasů – A. Dubčka, O. Černíka, F. Kriegla, J. Špačka, J. Smrkovského, F. Barbírka a J. Pillera – v následujícím čase sehrálo důležitou roli při vzniku celonárodního odporu vůči tzv. internacionální pomoci. „Zdravé síly“ ve vedení KSČ selhaly a také Červoněnkovy se nepodařilo získat prezidenta L. Svobodu k vyjádření veřejného souhlasu s okupací. Především neuspěla snaha Moskvou o vytvoření „revoluční dělnicko-rolnické vlády“, která měla suspendovat zákonné orgány republiky. Jak Federální shromáždění, tak Černíkova vláda a zpočátku i Hrad se jednoznačně postavily proti intervenci. Okamžitě také začaly přípravy ke svolání XIV. mimořádného sjezdu KSČ, který se posléze sešel 22. srpna v pražských Vysocanech. Mezitím byli orgány KGB – za vydatné pomoci skupiny českých a slovenských důstojníků STB podplukovníka Molnára – zatčeni a odvečeni do Sovětského svazu vedoucí představitelé reformního křídla KSČ Dubček, Smrkovský, Kriegel a další. Nicméně Krenml hledal alternativní řešení situace a v tomto ohledu nalezl podporu ve Svobodově rozhodnutí zahájit se sovětským vedením politický dialog. Prezident sice odmítnul Indrovu a Kolderovu „iniciativu“ ohledně ustavení „revoluční“ vlády, ale na druhé straně označil začínající sjezd KSČ za nelegitimní a zcela se zaměřil na přípravu nadcházejícího jednání v Moskvě. Mezitím byl v jídelně vysocanského

závodu ČKD za účasti většiny již dříve zvolených delegátů – zástupci slovenských stranických organizací nemohli pro pochopitelné dopravní potřeby v prvním časovém termínu 22. srpna přijet a jejich pozdější absence byla účelově zmanipulována – zahájen skutečně mimořádný sjezd oficiálně stále vládnoucí politické strany. Toto vrcholné shromáždění charakterizovalo ve svých apelech k domácí i světové veřejnosti vojenský vpád států Varšavské smlouvy jako zjevné porušení suverenity ČSSR a kategoricky požadovalo okamžité stažení okupáčnických sil. Propagandistická teze o jednotě strany a lidu se po 21. srpnu stala reálnou skutečností. Naprostá většina českých i slovenských komunistů se ztotožnila se závěry sjezdového jednání a odvažná rezistence obou národních společenství vůči „bratrské pomoci“ výrazně přispěla k jejímu politickému neúspěchu. V této situaci byla Svoboda cesta do Moskvy – byť byla motivována obavou z krevprolití a snahou o osvobození internovaných členů předsednictva ÚV KSČ – vsiřčeným krokem vůči zaskočenému sovětskému vedení. Jednání v Kremli – pokud lze touto nadsázkou vůbec nazvat velmoceňský tón a brutální přístup „hostitelské“ strany – se uskutečnila ve dnech 24. až 26. srpna a jejím výsledkem byl tzv. moskevský protokol, který českoslovenští představitelé – s výjimkou Františka Kriegela – posléze podepsali. Obsahovým jádrem tohoto díktátu bylo nejen odmítnutí všech liberálních principů pražského jara, popření legality vysocanského sjezdu KSČ či obnovení neosialinských zásad moci, ale i trvalé omezení státní suverenity. Litera moskevského protokolu byla přirozeně v rozporu s mezinárodním právem a Sověti proto rezolutně požadovali jeho přísné utajení. V čase postupného konce reformního hnutí začala se sovětskou pomocí vycházet normalizační hvězda programového oportunisty Dr. Gustáva Husáka. Jinak chování a jednání tzv. zdravotních sil, tj. A. Indry, V. Biláka, D. Koldera, M. Jakeše, J. Lenárta, M. Dzurá a dalších, v srpnových dnech roku 1968, lze odpovědně hodnotit jako dokonanou vlastizradu. Ze ztroskotání pražského jara však vyplynulo i poznání o ne-reformovatelnosti komunistického systému, poznání, které bude mít svou hodnotu o dvacet let později.

Západ přijímal dění v Československu s určitými rozpaky. Tamní levice sice aplaudovala „socialismu s lidskou tvář“, ale mocenská centra ve Spojených státech, Velké Británii a Spolkové republice Německo se obávala negativního vlivu očekávané krize mezi Moskvou a Prahou na americko-sovětské vztahy. Americkou prioritou byla otázka „uvolnění“ a dosažení bilaterální dohody o strategickém odzbrojení SALT. Politické byro KSSS mohlo s uspokojením konstatovat faktický nezájem Blíhého domu o události v Praze. Prezident Johnson uznal „realitu sovětské vojenské pozice a Varšavského paktu“ a pouze Kremli varoval před případnou replikou ozbrojeného zásahu v Rumunsku. Jedinou

výjimkou mezi „pragmaticky“ uvažujícími západními politiky byl generál Charles de Gaulle. Pražské jaro chápal jako potvrzení svých představ o konci bipolárního uspořádání světa s přesně vymezenými sférami vlivu a reformní úsilí československých komunistů posuzoval v širších souvislostech proponované přestavby Evropy. Srpnová invaze však zasáhla i tuto vizi a de Gaullova kritika sovětského postupu nerezonovala ani v pařížské politické elitě. Ostatně francouzský ministerský předseda Michel Debré označil 21. srpen za „dopravní nehodu na cestě k détente“. Demokratické mocnosti také de facto akceptovaly tzv. Brežněvovu doktrínu o omezené suverenitě Východoevropských satelitních zemí.

Po podpisu moskevského protokolu a návratu československé delegace do vlasti se reformní komunisté ještě pokoušeli manévrovat – na zasedání pléna ÚV dne 31. srpna bylo do tohoto klíčového stranického orgánu kooptováno osmdesát členů vysocanského vedení, ale iniciativu již převzala Moskva, která programově stupňovala tlak vůči Praze. Politická strategie Politického byra byla vyloužena v memorandu ze 6. září 1968, které vypracoval tehdejší vedoucí oddělení propagandy ÚV KSSS Alexander Jakovlev. Veškerá aktivita Sovětů měla směřovat k posílení autority prezidenta Ludvíka Svobody na jedné straně a k diskreditaci A. Dubčeka na straně druhé. V duchu osvědčeného „dvířek et impera“ bylo se Svobodovou pomocí rozloženo vedení KSČ a v atmosféře strachu, vydírání a korupce byl v dubnu 1969 postaven do čela strany ohebný Dr. Gustáv Husák. Řečeno slovy L. I. Brežněva, „na ty dva blbce, Indru a Biláka, jsme se již nemohli spoléhat“. Následující proces tzv. normalizace byl časem mravního úpadku, kdy postupně rozmělnění společenského odporu vůči sovětské okupaci, vytvořilo prostor pro vzestup politické chátary.

Polská krize

Gomulkovo Polsko bylo v 60. letech zdánlivě klidnou zemí. Společnost se však nikdy nezotožnila s komunismem a pod povrchem šedivé každodennosti zřála obecná nespokojenost. Stačilo málo. V lednu 1968 byla zakázána klasická hra Adama Mickiewicze *Dziady* s dobově podmíněným, ale stále aktuálním protiruským nábojem. Kulturní veřejnost protestovala a varšavští studenti vyšli do ulic. Moc odpověděla rozsáhlými posíhly celé intelektuální obce a otevřenou antisemitskou kampaní. V tomto ohledu se výrazně angažoval náměstek ministra vnitra a nebezpečný Gomulkův rival generál Mieczysław Moczar, jehož neskrývané mocenské ambice znepokojily i Moskvu. Ta se i nadále orientovala na dosavadní stranické vedení a svými aktivitami přispěla ke stabilizaci jeho silně ořeseného postavení.

V roce 1970 se Vařšava zaměřila na urovnání vztahů se Spolkovou republikou Německo a prosincovou smlouvou s Bonnem konečně dosáhla uznání hranice na Odře a Nise. Vláda Willyho Brandta (1913-1992) – na základě zkušeností z pasivní reakce Západu na srpnovou invazi států Vařšavské smlouvy do Československa – revidovala dosavadní konstanty západoněmecké zahraniční politiky a rozšířila dialog s východním blokem. V létě roku 1970 uzavřela se Sovětským svazem tzv. moskevskou smlouvu o nenapadení, jejíž součástí byla i klauzule o „bezvýhradném respektování existující teritoriální integrity“, včetně linie Odry – Nisa. Tím se otevřel prostor pro obdohodnou dohodu mezi Spolkovou republikou a Polskem. Její slavnostní podpis dne 7. prosince 1970 byl doprovázen Brandtovým upřímným pokáním a omluvou před vařšavským parlamentem obětí holocaustu.

V závraťi z tohoto mezinárodního úspěchu a ve snaze řešit chronické potíže polského hospodářství, Gomułka těsně před vánočními svátky roku 1970 rozhodl o podstaném zvýšení cen základních potravin. Okamžitě se zvedla celonárodní bouře odporu, která dosáhla největší intenzity na pobřeží Balta. Vládnoucí stranická špička ztratila soudnost, a přestože Moskva nesusouhlasila, nasadila proti stávkujícím a revolujícím dělníkům početné bezpečnostní síly a obrněné armádní jednotky. Ve štetině probíhaly pouliční boje, masakr v gdaňských loděnicích si vyžádal stovky mrtvých a raněných. Władysław Gomułka si tím podepsal vlastní rozsudek politické smrti. Kreml podpořil katovického tajemníka PSDD Edwarda Giereka, který 20. prosince – společně s Brežněvovým mužem Józefem Tejchmou – donutil Gomułku k podání demise a sám zaujal jeho místo. Sovětský svaz měl mimořádný zájem na uklidnění situace v Polsku a novému prvnímu tajemníkovi PSDD poskytl významnou pomoc – velkou finanční půjčku, dodávky potravin a surovin. K obdobné podpoře byly zavázány i ostatní socialistické státy. Strategický význam Polska na přistupech k NDR byl pro Moskvu určitý. Lednovou „prosební pouť“ na Balt zahájil E. Gierek politiku smíření, která – podpořená i západními úvěry – na necelé desetiletí polskou společnost částečně uklidnila. Generál Moczar se sice ještě pokusil o prosazení návratu k tvrdé neostalinské linii, ale jeho tzv. olštyňské spiknutí z května 1971 po Gierekově razantním zásahu zcela ztroskotalo. Zatrpklý a osamělý Władysław Gomułka zemřel téměř zapomenut v roce 1982.

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě

V kontextu Brandtovy Ostpolitik byla smluvně ošetřena i berlínská otázka. Bonnská vláda podminila ratifikaci moskevské smlouvy ve Spolkovém sněmu závaznými garancemi specifického statusu někdejší německé metropole. Více

než roční rozhovory čtyř mocností byly úspěšně zavřeny podpisem dohody o Berlíně dne 3. září 1971. Její jednotlivé paragrafy potvrdily stávající modus vivendi v obou částech rozděleného města, přímou vazbu mezi Západním Berlínem a Spolkovou republikou a zavázaly Sovětský svaz k zabezpečení bezpečnostního provozu tranzitních spojů. Protokol této dohody byl předán oběma německým vládám, které byly vyzvány k potvrzení přijatých zásad. Součástí zářijové dohody čtyř se poté staly dva důležité dokumenty, které vstoupily v platnost 3. června 1972. První stanovil podmínky bezpečného tranzitu přes východoněmecké území, druhý nově formuloval pravidla vzájemných kontaktů berlínského obyvatelstva. Přes rozsáhlou diskusi v západoněmeckém zákonodárném sboru schválil Spolkový sněm v květnu 1972 těsnou většinou hlasů jak moskevskou, tak vařšavskou smlouvu a v září téhož roku ratifikoval i dohodu o dopravě mezi Západním Berlínem a NDR. V předčasných parlamentních volbách z listopadu 1972 získala Brandtova administrativa dostatečný mandát pro vedení dialogu s Německou demokratickou republikou, jehož výsledkem se stala Smlouva o zásadách vztahů mezi SRN a NDR, která byla podepsána 21. prosince 1972. Její signatáři se zavázali dodržovat přátelské a rovnoprávné bilaterální vztahy, tj. de iure uznali jeden druhého, zřekli se používání násilí ve vzájemných sporech, potvrdili územní integritu obou německých států a neporušitelnost existujících hranicích linií. Prosincová smlouva vytvořila i vhodné podmínky pro rozsáhlou hospodářskou spolupráci a jejím prostřednictvím se NDR nepřímo zapojila do celku Evropských společností. Faktické potvrzení reality dvou států v jednom německém národě zpochybnělo nejen platnost Hallsteinovy doktríny, ale umožnilo i jejich přijetí do Organizace spojených národů. (18. září 1973) V této souvislosti je nutné poznamenat, že úspěšná realizace Brandtovy Ostpolitik by nebyla možná bez zásadní změny ve východoněmeckém stranickém vedení. Leonid Brežněv podpořil vzestup korunního prince Ericha Honeckera (1912–1994) a společnými silami dosáhli v dubnu 1971 pádu „neústupného“ Waltera Ulbrichta.

Posledním „kaménkem“ do mozaiky západoněmecké východní politiky bylo uzavření smlouvy s Československou socialistickou republikou. Rozhovory mezi Bonnem a Prahou byly zahájeny již v roce 1971 a uzavřeny o dva roky později. Sporným problémem byla otázka neplatnosti mnichovské smlouvy. Československá strana zastávala stanovisko její nulity od samého začátku, kdežto Němci prosazovali časový posun a její popření Hitlerem až v březnu 1939. Praha nakonec pod tlakem Sovětského svazu ustoupila a přistoupila na německý princip tzv. obecné neplatnosti. Smlouva mohla být poté podepsána dne 11. prosince 1973 a téhož dne byly navázány i diplomatické styky mezi oběma státy. Obsahové jádro pražské smlouvy bylo prakticky shodné s literou

moskevské a varšavské dohody a ve svém komplexu tyto tři dokumenty suplovaly neexistující mírovou smlouvu s Německem. Brandtova Ostrpolitik legitimovala politickou a hospodářskou roli Spolkové republiky ve středoevropském prostoru, paradoxně však podpořila i Husákov normalizační režim v ČSSR. Willy Brandt, který v roce 1971 obdržel Nobelovu cenu míru, musel v květnu 1974 odstoupit z funkce spolkového kancléře, jelikož se prokázalo, že jeho osobní tajemník Günter Guillaume byl vysokým důstojníkem rozvědky NDR. Kancléřovým nástupcem se stal dosavadní ministr financí Helmut Schmidt (1918–). Brandt však zůstal i nadále předsedou SPD a v roce 1976 byl zvolen do čela Socialistické internacionály.

V první polovině 70. let byl Sovětský svaz na vrcholu své moci ve světovém dění. Vytvořil obrovskou vojenskou sílu, která i přes určitou technologickou a logistickou zaostalost, byla Západem respektována. Válka v Indochíně rozděliila a oslabila Spojené státy, které si smlouvou o příměří z roku 1973 přiznaly trpkou pravdu porážky. Vietnamský syndrom paralyzoval severoamerickou aktivitu a militantní část sovětské vojensko-politické elity navrhovala využití této skutečnosti k „definitivnímu zúčtování s imperialismem“. Brežněv však odmítnul jakýkoli globální hazard. Byl odhodlán stabilizovat impérium a dosáhnout jeho obecného uznání. Proto zasáhl proti domácím odpůrcům podpisu dohody o snížení stavu strategických zbraní a v květnu 1972 podepsal smlouvu SALT I, která omezila počty mezikontinentálních raket a zastavila i budování protiraketových systémů. O rok později si Leonid Iljič upevnili své postavení v Kremli. Dosáhli odchodu Šelesta a Voronova do důchodu a naopak řádnými členy politického byra ÚV KSSS se stali ministr obrany Grečko, ministr zahraničí Gromyko a šéf KGB Andropov. Ke konci roku 1973 byla již většina tohoto gremia pro pokračování „detente“. Tato politická koncepce „uvolnění“ měla směřovat k potvrzení územních změn v Evropě po druhé světové válce. Sověti již dvě desetiletí usilovali o mezinárodní uznání existujícího statu quo, ale teprve 70. léta vytvořila dostatečný prostor pro uskutečnění tohoto záměru. H. Kissinger charakterizoval Brežněvovo úsilí jako „neuhastitelnou touhu po legitimitě“. Podle přijaté strategie měly být všechny lokální konflikty pod pečnou kontrolou, bez rizika přímého vojenského střetu mezi supervelmocemi. Nadále však platila základní konstanta sovětské zahraniční politiky, tj. pevná vazba mezi Moskvou a jejími východoevropskými satelity. Po podpisu smlouvy SALT I začaly rozhovory o programových okruzích navrhované mezinárodní konference a nakonec byla vymezena základní témata jednání – evropská bezpečnost, všestranná spolupráce a humanitární otázky. Spojené státy uplatnily vůči Sovětskému svazu tzv. princip vázanosti a podmiňily svůj souhlas s konáním konference jeho vsířčeností v jiných aspektech mezinárodního

dění, především v německé otázce a v kauze vyvážzeného snížení strategických zbraní. Při diskusích nad textem závěrečného dokumentu se přesto zvyraznily dva odlišné přístupy. Sovětská diplomacie zdůrazňovala nedokonalost evropských hranic, západní země akcentovaly problematiku lidských práv a svobodné výměny informací.

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě se konala od 30. července do 1. srpna 1975 v Helsinkách za účasti 33 nejvyšších představitelů států a vlád Evropy, USA a Kanady. Plná shoda konferenčního pléna se projevila pouze v otázkách obchodu, technologické a průmyslové spolupráce, které tvořily obsahovou náplň tzv. druhého koše. K deseti principům mezinárodní spolupráce z prvního koše měli Rusové vážné výhrady, ale nejvíce oponovali formulacím z třetího koše o zásadách humanitární spolupráce, dodržování lidských práv a svobodné výměně informací. Brežněv posléze podepsal Závěrečný akt v původně připravené podobě. Mezi základní teze tohoto dokumentu náležely svrchovaná rovnost států, zdržení se hrozby silou nebo použití síly, neporušitelnost hranic, územní celistvost, nevměšování do vnitřních záležitostí, respektování lidských práv a základních svobod včetně svobody smýšlení, svědomí, náboženství a přesvědčení.

Stánnoucí sovětský vůdce v Helsinkách triumfoval. Západ nejen uznal poválečné rozdělení Evropy, ale přijal i doktrínu o omezené suverenitě moskevských klientů. Spojené státy tzv. Sonnenfeldtovou klausulí opětovně potvrdily svůj nezájem na změně statu quo ve východní a střední Evropě, aniž by se Moskva zavázala k jakýmkoliv změnám ve vnitřní politice. Na druhé straně se však onen „sporný“ třetí koš stal skutečnou časovanou bombou a sehnál významnou roli v dezintegraci sovětské satelitní sféry. Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě byla koncipována jako proces a v následných setkáních v Bělehradě a v Madridu se diskuse soustředily na problematiku třetího koše, tj. otázku lidských práv a základních občanských svobod. Sovětský svaz a jeho východoevropské spojenci byli vystaveni trvalému tlaku a kritice, zvláště v souvislostech přístupu Prahy k Chartě 77 a Varšavy k nové odborové centrále Solidaria.

Ve druhé polovině 70. let také skončila politická konjunktura Brežněvova režimu. Západ se postupně vzpamatoval z ropného šoku a Moskva nedokázala udržet krok s jeho novým hospodářským vzestupem. Navíc již gradovala komplexní krize neostalinského systému a Sovětský svaz se začal hospodářsky, ekologicky, demograficky i morálně propadat.